

Klasiko bitxi • arront klasiko

Joxemiel Bidador

Harrietaren ekarpen lexikoa

Bi dira euskalgintzan bere arrastoa utzi duten Harriet abizenekoak -zer gisa ere, hegoaldeko Arrieta abizenari lekiokena hots-, Martin aitaxia eta Maurizio biloba; tartean Pierre aita eta Fabien anaia ere izan ziren, Hiribarrenek izkiriagai izan zituenak...

ESAN BEZALA, HIRIBARRENEK bere *Eskaldunak* 1853.eko olerki erraldoian Harriet aikoaren aipua bazekarren: Haltsuco cen Harriet yuie ohorezco, / Utzi duena ume bera idurico: / Apez arropa dute bieç garralatzen, / Izpiritu dutela guciec aithortzen. / Ecin ukhatua da, badute mihia / Urrezcoo duena hitzezco yaria; / Bat escola guidari Baionan higatzen, / Omenic ederrenac duela beztitzen; / Semenarion da bigarrena nausi, / Bere hegaletao guti du ikusi, / Hainitz gauzaz burua bethe du gazteric, / Ene ustez guti du bere parecoric, / Yaincoac eman dio gaïndiz izpiritu, / Laguntzen ere berac dohainac baditu, / Gose da liburuen, ez huzcur laneco, / Nahi edo ez yakin behar da holaco.

Martin Harrietek, Jean izeneko teila saltzaile baten semeak, erret notari ziharduen Larresoron, 1741.ean eta Baionako Fauvet erregearen inprimadorki baitan *Gramatica escuaraz eta francesez, composatua francez hitzcuña ikhasi nahi dutenen faboretan* izenburuko idazkia argitara eman zuenean. Hagitzez lan zabalagoaren lehenbiziko laurdena baizik ez zatekeen honakoa, haatik bertan iragarri gaztelera-euskara hiztegia edota Lapurdiko foruak zein azturak oraino ezezagun irauten zaizkigu, izkiriatu zituenentz gauza ziurra ez delarik. Larramendik ezagutu zuen Martin Harrieten lana eta gramatikari darraizkion hiztegiez baliatu zen hein batean; hiztegi hauek oixtitan eman zituen argitara Joseba Andoni Larrak ASJU-ren kalerretan *Harrieten gramatikako hiztegiak*. Aurretikago ere, Bozas Urrutiak Harrieten liburuari hasiera ematen dioten hiru onarpenak berrargitaratu zituen BAP-en, hau da, Milafrangako erretorea zen Robin apezarena, Ziburuko zen J. Darretxerena, eta Larresoroko

apezgaitegiaren zuzendaria zen Dagerrera, lehenbiziko biak euskaraz eta hirugarrena frantsesez eginak direnak: Haguitz progrotchossa iñanen dela francesa ikhassi nahico duten escualdunençat (...) hemen caussituco dute berce nihon aurkhitzen ez den escuarazco hitcen hëdadura, berboen demboren diferencia eta batçuec eta bercec francesarequiñ duten aria (...) liburu hunen authorac aguincen darozquigun ondo coec oraiño hobequiago eçagut eracico dute gure hitzcuña çahar beçain ederraren precio gucia (Robin); Gu escualdunac, erresuma berecoac, lagunça horren escasez edo objet handi hequien eçagutçaz gabetuac iñan behar guinduen, edo francesaren ikhasteco berriz campoan despendio handien eguitera bortchatuac guñiean. Jaun Harriet Notari errialari diogu esquer, ceren escuara eta francesezco Gramatica huntaz bideac errechtu darozquigun (...) escuarac francesarenganic urruntasun handia duela dirudien arren, haiñ hurbildu du bata bercearenganic non orobat balia baititeque francez escuara ikhasi nahi dutenençat, nola escualdun francesa iaquiñ nahi dutenençat, ecen ez choilqui haiñec hemen aurkhituco dituzte hitcen sensuac eta berboen demborac arrimu errach batean emanac, baiñan oraiño eçagutuco dute escuara berean eguiña den hautu justua. Hortic agueri da ceñ important den Gramatica hau arguitarat ematea (Darretxe).

Martinen biloba zen Maurizio Harriet Haltsun sortu zen, 1814.eko irailaren 14an. Larresoroko apezgaitegian zein Pasaiako josulagunen ikastetxean ikasi ostean, Parisko San Sulpizio apezgai-

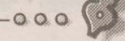

tegian sartu zen, 1842.ean apeztu zelarik. Baionako apezgaitegi haundian irakasle ihardun ostean Madrilgo Saint-Louis-des-Français eliza, erietxe eta eskolako zuzendari joan zen 1855.etik 1878.era. Urte horretan berean, eri zegoen eta, etxera joan zen eta bertan zendu zen 1904.eko otsailaren 16an. Madrileratu aitzin, Baionaldeko giro euskaltzalean jada ezaguna egin zen Maurizio; bera izan zen D'Abadien laguntzailerik hobereña Urruñan 1873.ean egin ziren lehenbiziko lore-jokotan, eta nahikoa ezaguna da Dassancerekin batera Haranederren testamentu berriaren editorea izan zela 1855.ean -Haranederrena baino Harrieten beraren testua ziruditen lau ebangelioen moldatzailea, bada, ia lerro guztietan ikuturen bat sartu baitzuen-.

Hiztegia bizitzaren azken urteetan moldakatu zuen Mauriziook, Haltsun zegoela; ez zuen argitara eman nahi izan, eta hil ostean, esku-izkribua inprentarako prest bazegoen ere, Larresoroko apezgaitegiaren liburutegian geratu zen. 3.536 orrialdeko lan mardo hau ez zuen Azkuek profitatu, bai ordea Lhandek, askotan hitzez hitz Harrietek dioena kopiaturuz. Arras hiztegi aberatsa dugu Maurizioena; sarreak euskaraz eta ordainak frantsesez dira, bai eta maiz gaztelerez ere; euskalkia beti ematen da, eta askotan ere egileen adibideak -130 idazlearen aipuak darabil Mauriziook edota etimologiak. Nahiz Harrieten hiztegia orain arte bere berean argitara eman ez den, 1987.ean Henrike Knörrrek aurkeztu doktorego tesia badugu, *Para una edición crítica del diccionario de Maurice Harriet*, non Lhandek Harrietion morrontza aski agerian utzi baitzuen.

etorri ahalean

Patziku Perurena

Tokatzentzik, astori konpittek!

HAMAICA ALDIZ ADITUA, esanera hori, mutikotan. Bataioaren batean bildutako sos pizarrak eskuan hartuta «Xarden Itxera konpittek erostera» joaten hasi nintzenetik, ikasi nuen, berriz, izatez «konpittek» (guk hala esaten genien Goizuetan beti) zer ziren. Behin bixiatu eta gero, hura poza gurea, mezondoren batean, osabaren batek edo, esaten bazigun: «to bi pezta, ta erostzik konpittek; biño denak ez yan e! eraman batzuk itxekori re». Oi, zeinen erñegarria zen pobrezta hura!

Konpitte edo beste goxoki klase asko, Erdi Arorako ba omen zen gurean, batez ere errege eta jauntxo aberatsen otorduetan, baina, artean, gutxi garestixkoa diruz urri samar bizi zen jende soilarentzako. Hasiera batean, jende zezakarenen luju apartekoa izan zen, beraz, konpitte kontua; eta giro hartantxe sortuak ditugu, esanera zaharrok ere:

«Eztjuk konpittak, astontzat iñak!

«Bai tokau be, astuai konpittak!

«Tokatzenzik astori konpittek!

Ez zirela, alegia, jendaje nabar zarpailarentzat eginak, aparteko gauza goxo eta fin haiek; eta hartatik gero esanera, inolatan ere ez datozkion graduak eta jazkerak erakutsi nahi izaten dituenari leporatua.

Egundaino ezagutzen den konfiteriko libururik zaharrena, XV mendekoa omen da, katalan batena: «Libre de totes maners de confits». Eta nere bihotzeko konpitte hitza ere, badirudi, lat. confectus (alea landu) > franc. (catal.) confit delakotik heldu dela.

Liburu zahar horretan, ongi bereizten omen ditu egileak azukrez egindako konpitteak eta ez-tiz egindakoak, izan ere, ordurako azukrea ezaguna bazen ere, Ameriketatik sartutako kakao edo beste labore asko erabiltzen suelto hasi arte, ez baitzen azukrezko konpitterik bertakotu eta herritartu, han nonbait XVII. mende erdira arte edo.

Erdi Aroan, inolako araudirik

ez izatean, espeziarioak, botikeroak, herbolarioak, perfumegileak, argizarigileak eta konfiteroak elkarrekin nahaste samar ageri dira, harako Xenpelarren bertso aldrebes sonatu hartan bezala:

*Aranon sortu dira
amalau nobiyo;
zortzi konfitero ta
sei botikario...*

Baina, Nafarroan, aurreneko ordenantzak 1568an sortu zirenetik, argizarigileak eta konfiteroak zaku berean beti: «gremio de cereros y confiteros» XVI-XIX mendera arteko dokumentuetan. Izanaz ere, erleak sortzen baitzuen, argizaria, kandelak eta beste egiteko ezkoa, eta baita konpitteak egiteko ezlia ere, eta horrexegatik argizarigileak eta konfiteroak gremio bereko. Eta horrek erakusten du ederki, konpitteak egiteko ezlia erabiltzen zela endemas, hasiera batean behintzat, gero azukrea gailendu bazen ere.

Esan liteke, mende honen erdira arte, herri kozkor gehiengan bazela argizarigile eta konfitero edo txokolateroren bat, erdarazko eskuizkribu zaharretan behintzat, hor agertzen dira «maestro cerero, confitero, alias chocolatero» eta gisakoak noiznahi.

Batez ere, herriko festa haunditan, Eguberritan, Ihautean, Pazkotan, ezkontzatan, bataiotan eta holakotan ateratzen ziren konpitteak, aparteko gutxi moduan, eta herrian bertan ofiziozko ez bazen, kanpotik etorko zen konfiteroa. Hanako herrikanta zelebre hark dioen gisan:

*Saltzen, saltzen
zaku txiki baten karameluak.
Esta muy bien!
esaten du konfiteruak.
Cuando vamos
a Otxandiano,
a pasar el Carnaval,
mecagoen la mar!
tomaremos chocolate,
oiñal zar zar baitian.*

Ez dakit zergatik, baina, konpittek, konfiteria, konfiteroa hitzak xalo egiten zaizkit, badirudi, mizka goxo gisan itsatsiak gelditu direla nere gogoan.

Ziria

• Motxorrosolo •

Foroak

HAUTESKUNDEEN GARAIA, KALAKA DUGU SASOIKO FRUITUA. Elkarrizketaren beharra inoiz baino gehiago azpimarratuko den honetan, elkar aditu ere ez dute egiten politikari askok eta askok. Nafarroa Garaian, foroan alorrean noiztzen dugun defizita, berriz ere azaleratua, ez dirudi hori guztia zuzentzeko saio eraginkorrik izanen denik.